

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ТА ПРАВОВЕ ЖИТТЯ

В останні роки серед понять, що одержали значне поширення в професійній юридичній сфері, особливе місце займають «правова культура» та «правове життя». Висловлюються судження, що «правове життя» є найбільш широким за змістом поняттям, яке охоплює все правове буття, включаючи і позитивні, і негативні складові, у той час як «правова культура» поєднує лише позитивні компоненти правової дійсності. Такому підходу сьогодні віддає перевагу більшість теоретиків права. Однак вказані поняття не є настільки однозначними. Так, ряд вчених обґрунтовують можливість негативних виявів правової культури. Метою даного дослідження і буде спроба відійти від традиційного для вітчизняної юриспруденції розуміння категорій «правова культура» та «правове життя».

Виділення негативних складових правової культури має принципове значення для поглиблення уявлень щодо зазначених феноменів. Цей підхід дозволить чіткіше визначити місце таких правових аномалій, як правовий нігілізм і правовий ідеалізм, дасть можливість вийти на питання вимірювання рівнів правової культури, дозволить під іншим ракурсом подивитись на категорію «правове життя».

Теоретичною основою статті є положення і висновки, які містяться в дослідженнях В. М. Баранова, А. С. Карміна, Г. Костакі, О. В. Малько, М. І. Матузова, В. М. Межуєва, І. Д. Невважая, В. С. Нерсеянца, Ю. М. Оборотова, В. П. Сальнікова, М. Б. Смоленського, Н. Я. Соколова, В. В. Трофімова і деяких інших авторів.

Вся правова сфера має конвенціональний характер. Ще Гуго Гроцій відзначав, що волевстановлене людське право виникає «у силу взаємної згоди» [1]. Саме згода надає йому загальнооб'язковості. Однакове розуміння юридичних термінів, як у внутрішньодержавному, так і у міжнародному праві, є важливим моментом здійснення правового регулювання. Однак проблеми виникають при розробці тих феноменів, які розглядаються різними науками. Наприклад, категорії «життя» і «культура» використовуються у філософії, культурології, соціології, етнографії, історії, антропології, політології, юриспруденції і т. д. Найбільш об'ємні і загальні підходи до визначення цих понять даються у філософії, культурології, історії. Прикладні науки, такі як соціологія, політологія, юриспруденція, роблять свій внесок у їхнє розуміння, застосовуючи специфічні методи дослідження. Складність і неоднозначність розуміння зазначених понять у різних галузях знань часто приводить до виникнення колізій. Особливо це характерно для правової сфери.

Активність у дослідженні категорії «правове життя» намітилася в останні роки. Це поняття найчастіше використовується у двох значеннях: як життя в рамках права, правомірне, правильне; і як категорія, яка включає сукупність

всіх явищ, що мають юридичну оцінку й належать до права. З винятково позитивних позицій до розгляду правового життя підходять В. К. Бабаєв і В. М. Баранов. На їхню думку, соціально-правове життя являє собою «сукупність різноманітних видів і форм конструктивної спільної діяльності людей у сфері права, спрямованої на забезпечення умов і засобів існування, реалізацію індивідуальних і суспільних потреб, інтересів і цінностей» [2, 7]. Однак сьогодні більшість теоретиків права схиляються до максимально широкого розуміння цього феномена. Правове життя є складовою частиною соціального життя. Причому воно являє таку частину соціального життя, яке містить у собі всю сукупність юридичних фактів, що ведуть до правових наслідків. Тобто правове життя — це юридична сторона життя суспільства. О. В. Малько визначає правове життя суспільства як «форму соціального життя, що виражається переважно в правових актах і правовідносинах, які характеризують специфіку й рівень правового розвитку даного суспільства, ставлення суб'єктів до права й ступінь задоволення їхніх інтересів» [2, 5].

Виділяють такі ознаки, які характеризують правове життя: 1) це складова частина й особливий різновид суспільного життя; 2) воно пов'язане з правовими нормативами й з відповідними юридичними наслідками; 3) являє собою одну з умов існування державно-організованого суспільства і покликане формалізувати особисте, державне і громадське життя; 4) виступає як частина духовної практики народу, менталітет; 5) тісно взаємопов'язане з економічним і політичним життям; 6) виражає специфіку і рівень правового розвитку країни, відношення суб'єктів до права; 7) охоплює позитивні й негативні вияви права, його структуру й динаміку [2, 5–7]. Правове життя класифікують в залежності від різних підстав. Як приклад, залежно від предмета правового регулювання характеризують цивільно-правове життя, адміністративно-правове життя і т. п.; залежно від суб'єктів — суспільне правове життя, правове життя соціальних груп, правове життя конкретних осіб; залежно від ступеня відповідності нормам права — правомірне й протиправне правове життя.

Правове життя обґрунтовується й розкривається через такі родові поняття, як «правова форма», «правова система», «правове середовище», «правова дійсність», «правова політика», «правова культура». При цьому фіксуються особливості правового життя, підкреслюється самостійність і методологічне значення даного поняття [2, 9–10; 3]. Тим часом становлення категорії «правове життя» зіштовхується із проблемою звичайного неприйняття цього феномена. Так, існує думка, відповідно до якої ставиться під сумнів обґрунтованість і специфічний зміст правового життя. Із цього приводу В. М. Баранов зазначає, що «не бідніше» поняття правового життя інші поняття, такі як «буття права», «правове середовище», «правова дійсність», «правова реальність», «правова сфера» [4]. Все це свідчить про складність, неоднозначність і недостатню теоретичну розробленість цього феномена.

У рамках статті хотілося б, насамперед, навести співвідношення правового життя із правовою культурою. Між цими поняттями чимало спільного. Правове життя й правова культура є необмежено широкими категоріями, які вклю-

чають численні юридичні елементи — правосвідомість, правову практику, правові інститути, правові акти і т.д. Ці поняття не тільки взаємозалежні, вони найчастіше визначають одне одного.

Для сучасних досліджень характерний розгляд правової культури як виключно позитивного феномена. Такий підхід при визначенні правової культури можна виявити у В. П. Сальнікова, С. С. Алексєєва, О. В. Малько, Н. Я. Соколова, Г. Костакі, В. І. Камінської, А. Р. Ратінова, Є. В. Назаренка й ін. Наприклад, на думку Н. Я. Соколова, правова культура — це явище, у зміст якого не можуть бути включені відхилення в діяльності й поведінці від вимог правових норм [5, 389]. Тим часом правова дійсність включає не тільки позитивні складові. Для охоплення всього правового буття й була введена категорія «правове життя». Використовуючи такий підхід, правова культура — це більш вузьке поняття, яке позначає собою лише позитивну складову правового життя.

Правова культура — невід’ємна частина культури, вона базується на її основах, є відображенням рівня й розвитку. Споконвічно, ще в Стародавньому Римі, під поняттям культура (лат. *cultura* — обробка, поліпшення, оброблення) розуміли процес активного впливу людини на природу з метою її зміни. Не випадково й сьогодні культуру часто визначають як світ штучного. Вся оточуюча нас дійсність є не що інше, як сукупність природи і культури. Продукти і результати людської діяльності іменуються артефактами. Артефактами, тобто феноменами як породженнями культури, виступає все створене людиною від предметів до думок, засобів і способів дій [6]. Однак «це не просто сума речей або ідей, яку треба емпірично виділити та описати, а вся створювана людством предметна дійсність, що втілює в собі наші власні сили і відносини... Це увесь світ, у якому ми виявляємо, знаходимо самих себе, який містить в собі умови й необхідні передумови нашого справді людського існування» [7]. За допомогою цього терміна позначається сфера розвитку людяності, людської природи на противагу природному, стихійному, тваринному буттю. Ця ідея допускає неоднозначне тлумачення. З одного боку, культура розуміється як засіб піднесення людини, удосконалення духовного життя й моральності людей, з іншого — як спосіб життя людей, що реально існує й історично змінюється. Необхідно відзначити, що при дослідженні культури певного народу й певного періоду, далеко не всі явища підносять людину, сприяють її духовному вдосконаленню (наприклад, релігійні звади, злочини, війни). Будь-яка культура тому містить у собі, крім позитивних, ще й негативні, небажані вияви активності людини [8]. Така позиція є досить розповсюдженою в культурології і має велику кількість послідовників.

Правова культура, очевидно, повинна відповідати загальній парадигмі культури й у цьому зв’язку включати як складову — негативну правову культуру. Потрібно сказати, що вияви негативної правової культури вже наведені в деяких сучасних загальнотеоретичних юридичних дослідженнях. Так, на думку Л. І. Спірідонова, «інституціоналізуються, а отже, і нормуються будь-які види людської діяльності, перетворюючись у частину культури незалежно від того, позитивну або негативну роль вони відіграють у суспільстві» [9]. В. С. Нерсе-

сянц відзначає, що «правова культура, як і будь-який інший різновид культури, піддається якісним оцінкам». Він виділяє її високий, середній і низький рівні [10]. М. Б. Смоленський, аналізуючи сучасні вияви правового нігілізму та правового ідеалізму, виділяє деформовану правову культуру [11], про існування негативної правової культури говориться в підручнику з теорії держави і права за редакцією М. М. Расолова, В. О. Лучина, Б. С. Ебзеева [12], негативні вияви правої культури відзначали й учасники (С. А. Комаров, В. М. Баранов, Л. В. Лобанов) наукової конференції «Правова культура в Росії на рубежі сторіч» [13].

Для виявлення негативних складових правової культури важливе значення має вихід на такі аномалії в правовій сфері, як правовий нігілізм і правовий ідеалізм. Під правовим нігілізмом розуміють загальне негативне, неповажне ставлення до права, законів, нормативного порядку. Під правовим ідеалізмом, навпаки, постає переоцінка права, його ідеалізація. У правовій теорії до співвідношення цих явищ із правовою культурою не існує однозначного підходу. Н. Я. Соколов протиставляє правовий нігілізм і правовий ідеалізм правовій культурі [5, 391], Г. Костакі вважає їх антиподами правової культури [14], В. А. Мішенін розглядає правовий нігілізм і правовий ідеалізм як крайні вияви правової культури, однак робить висновок про відсутність у цьому випадку правової культури [15].

На нашу думку, як би ми не ставилися до цих явищ, не можна стверджувати, що культура, у тому числі правова, відсутня. Адже культура — це те, що, в кінцевому підсумку, робить людину людиною, відокремлюючи її від світу тварин. Ні індивід, ні суспільство не можуть бути позбавлені правової культури повністю. Слід говорити в цьому випадку про недостатню, низьку, неповноцінну, деформовану, негативну правову культуру, але ніяк не про її відсутність. У цьому зв'язку не зовсім вдалим є введення понять «правове безкультур'я» та «юридичне безкультур'я» [5, 389; 16]. Можна погодитися з думкою І. Д. Невважая, який розглядає правовий нігілізм і правовий ідеалізм як невід'ємні складові правової культури [17], тим самим підтверджуючи ідею про її негативні вияви.

Виділення негативної правової культури дозволяє інакше оцінити співвідношення категорій «правова культура» та «правове життя». Може скластися враження про ідентичність зазначених категорій. Однак їхнє змістове навантаження не збігається. Так само, як «життя» і «культура», категорії «правове життя» і «правова культура» відрізняються одна від одної динамічними складовими. Правова культура відображає лише здійснене (те, що відбулося) у правовому бутті, а правове життя містить у собі як здійснені (ті, що відбулися), так і нездійснені (ті, що не відбулися) правові явища і процеси.

Наведений матеріал, пов'язаний з визначенням понять «правова культура» і «правове життя», свідчить про складність і багатогранність цих феноменів. До теперішнього часу так і не вироблено їхнє єдине розуміння. Це обумовлює необхідність подальшого вивчення правової культури та правового життя в їх внутрішніх суперечностях і формах вияву.

Література

1. Козлихин И. Ю. Гуго Гроций // Известия высших учебных заведений. — 1999. — № 4. — С. 266–267.
2. Малько А. В. Категория «правовая жизнь»: проблемы становления // Государство и право. — 2001. — № 5 — С. 5–10.
3. Трофимов В. В. Правовая жизнь: теоретические и социально-философские проблемы исследования // Правовая политика и правовая жизнь. — 2003. — № 4. — С. 124–126.
4. Барапов В. М. Тепловое право. — Н. Новгород, 2002. — С. 22–24.
5. Соколов П. Я. О понятии правовой культуры // LEX RUSSICA (Научные труды МГЮА). — 2004. — № 2. — С. 389–391.
6. Оборотов Ю. М. Традиції та оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права). — О.: Юрид. л-ра, 2002. — С. 140–141.
7. Межуев В. М. Культура как философская проблема // Вопросы философии. — 1982. — № 10. — С. 52.
8. Кармин А. С., Позикова Е. С. Культурология. — С.Пб.: Питер, 2004. — С. 13–14.
9. Спиридонов Л. И. Теория государства и права. — М., 1996. — С. 121.
10. Проблемы общей теории права и государства / Под ред. В. С. Персеянца. — М.: ИОРМА-ИНФРА М, 1999. — С. 408.
11. Смоленский М. Б. Право и правовая культура как базовая ценность гражданского общества // Журнал российского права. — 2004. — № 11. — С. 79.
12. Теория государства и права / Под ред. М. М. Рассолова, В. О. Лучина, Б. С. Обзеева. — М.: ЮПИТИ ДАПА; Закон и право, 2000. — С. 406.
13. Обзор Всероссийской научной конференции «Правовая культура в России на рубеже столетий», г. Волгоград, 16–17.02.2001 г. // www.lawportal.ru/doc/document.asp?docID_1146552
14. Костаки Г., Злобин С. Правовая культура общества и ее основные элементы // Закон и жизнь. — 2003. — № 12. — С. 7.
15. Мишенин В. А. Значение правового воспитания для формирования правовой культуры // Закон и армия. — 2004. — № 8. — С. 26–27.
16. Матузов Н. И. Правовой пигилизм и правовой идеализм // Общая теория государства и права: Академ. курс: В 3 т. / Отв. ред. М. П. Марченко. — М., 2001. — Т. 3. — С. 327.
17. Певзажай И. Д. Типы правовой культуры и формы правосознания // lib.userline.ru/4611.

УДК [32+34]:008

*О. М. Тарасишина***ТОЛЕРАНТНІСТЬ У СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ
І ПРАВОВІЙ КУЛЬТУРІ**

Загально визнано, що людству не вистачає толерантності, а простіше кажучи, взаємоповажачого, доброзичливо-терпимого ставлення один до одного. У зв'язку з таким дефіцитом відбувається багато лих. Здавалося б, так просто — живи й давай жити іншому, май свій спосіб життя, віруй, виражай приватним способом і всенародно свій світогляд, визнавай право інших на те ж саме — і все буде добре. Існує ще з давніх часів «золоте правило моральності»: не роби іншим того, чого не хотів би, щоб робили тобі.

Якщо продумати всі наслідки практичного виконання цього правила, то легко відзначити, що воно значною мірою є імперативною основою всього сучасного законодавства, що, природно, охоплює не тільки міжособистісні відно-